

Nikolay Aretov

(Bulgaria, Institute for Literature, Bulgarian Academy of Sciences)

One Unnoticed Poet – Mihail Madzharov

Abstract: The paper sheds light on several published poems by the renowned politician and social activist Mihail Madzharov (1854–1944). Literary history does not mention them and even attributes some of them to other authors. One of the poems is part of a curious plot, which I also discuss in the paper.

Keywords: Mihail Madzharov, poems, a curious plot.

Николай Аретов

(България, Институт за литература, БАН)

Един незабелязан поет – Михаил Маджаров

Михаил Маджаров (1854-1944) е значима фигура в обществения живот преди и особено след Освобождението, когато е във вихъра на политическия живот, първо в Източна Румелия, където е член на Областното събрание, на Постоянния комитет, директор на финансите. След Съединението и контрапреврата е арестуван, по-късно емигрира в Цариград и в Русия. Завръща се през 1889 г., многократно е избран за народен представител, бил е министър на обществените сгради, пътищата и съобщенията (1894-1899), на вътрешните работи и вероизповеданията (1919-1920), пълномощен министър в Лондон и Петербург.

Преди Освобождението младият Маджаров прави първите си стъпки на книжовното поле, но още не е сред активните автори. По-късно превежда „Война и мир“ (1890), започва превод на „Ана Каренина“, публикува няколко мемоарни и исторически книги, редактира в. „Мир“ (1894-1912), сп. „Българска сбирка“ (1893) и „Юридически преглед“ (1894); сътрудничи на в. „Марица“ и др.

В авторитетния труд „Българска възрожденска книжнина. Аналитичен репертоар“ на Маньо Стоянов под името на Маджаров са посочени само една дописка за лошия ход на училището в родната Копривщица (Напредък, IX, 25, 18 ян. 1875) и две стихотворения – „Ясна, светла месечинко“ и „Не ща вече реторики...“ (Ден, г. 1, бр. 24, 21 юли 1875). Публикуваните му стихотворения са поне три, вероятно има и непубликувани, вероятно и дописките са повече, ако се приеме твърдението в спомените му:

Като петокласник аз пишех вече дописки и стихове в цариградските вестници.
(Маджаров 1968: 272 / Madzharov 1968: 272).

Младежките стихотворни опити на Маджаров не са предизвиквали особен интерес сред изследователите. Маджаров отсъства в „Енциклопедия на българската възрожденска литература“ (Енциклопедия 1996 / Entsiklopedia 1996); той е представен

Николай Аретов

от Елка Константинова в „Речник на българската литература“ (Речник 1977: 322-323 / Rechnik 1977: 322-323), но стихотворните му опити не са споменати, не са споменати и в „Българска възрожденска интелигенция“ (Интелигенция 1988 / Inteligentsia 1988). На други места са маркирани в отделни публикации, но без конкретна информация, още повече – с интерпретация (вж. напр. Гърдев 2001 / Gardev 2001).

След Освобождението Маджаров наистина тръгва по други пътища. Но в добре познатите му „Спомени“ (1968), писани много по-късно, в последните години от живота си, той не пропуска да отбележи своето младежко увлечение по литературата. Подобно документирание е нещо доста рядко за епохата.

През ученичеството си в Роберт колеж следях българската литература, четях българските вестници и напечатах в цариградските вестници няколко стихотворения. (Други няколко с любовно съдържание останаха непечатани и досега) (Маджаров 1968: 291-292 / Madzharov 1968: 291-292).

Историята на първото му публикувано стихотворение е любопитна. Маджаров е още ученик, когато в книжарницата на „Промишление“ показва опита си на младия копривщенец Ив. Говедаров, който го прати в „Шутош“. През коледната ваканция, очевидно на 1873 г., Говедаров „ми обади, че ще го прати (стихотворението) на П. Р. Славейков, защото той издавал специален сатиричен лист (Маджаров 1968: 293/ Madzharov 1968: 293). Едва през лятото на 1874 година един ученик от Роберт колеж ми донесе писмо, в което беше приключен брой 34-и на Славейковия сатиричен вестник „Шутош“ с моето ученическо стихотворение. [...] [Шутош, 1, бр. 34, 22 юни 1874] Стихотворението имаше заглавие „Как мисли една к-ка госпожа“ и следното съдържание:

Как мисли една к-ка Госпожа

Ази искам да живея,
като хората в света;
дълъг фустан налюлея,
пътищата да мета!
На гърди ми куп жълници,
като слънце да лъщят,
на ръце ми ръкавици
кат ги свивам да пръщат.
От Европа стивалчета
на по-малки от пара,
да им бъдат чуканчета,
та всякого да горя.
Нека думат мой душмане,
че съм била *диване*...
На ли имам аз фустане!
На ли имам аз *буне*!

Тук стихотворението е сверено с публикацията, разликите са незначителни, а езикът е минимално нормализиран. Неясното „к-ка“ може би означава „копривщеница“, „стивалчета“ вероятно идва *stivali* (итал.) – „ботуши“, а въведените от Славейков

„чуканчета“ на мястото на „столчета“ може би отпраща към „токчета“. (Благодаря на Б. Илиева за помощта при това тълкувание.)

Говедаров организира и среща на младежа с авторитетния поет. Маджаров пише в спомените си:

Преди всичко аз си го представях висок, сух и бледен, а на стола в книжарницата ми се стори дебел, благообразен и благодушен. [...]

- Слушай, аз поправих нещо в стихотворението, но малко... струва ми се, една дума: чуканчета вместо столчета. Вие в Копривщица имате ли чуканчета?

Аз се поосвободих малко и му отговорих:

- У нас има чук, чукчета, но не чуканчета.

- А пък у нас – казва той – столчета не значи това, което вие разбирате (Маджаров 1968: 295 / Madzharov 1968: 295).

Още по-любопитна е историята на друго стихотворение на Маджаров, към което той няколко пъти се връща в спомените си.

Наскоро беше обнародвано в цариградския в. „Ден“ (чийто редактор беше С. С. Бобчев и чийто издател беше П. Карапетров) едно мое стихотворение за българския заточеник, чиито начални стихове гласяха:

Ясна, светла месечинко,

кажи, теб се моля:

дали има друг кат' мене

във такваз неволя?

Дали има друго сърце, тъй силно ранено,

препълнено с тежки мъки

и със кръв облено!...

(Маджаров 1968: Вж. и Ден, г. 1, 13, 5 май 1875 / Madzharov 1968)

В спомените си Маджаров на няколко пъти говори за това стихотворение, за повода за написването му и за по-късна негова иронична поява в живота му. Малцина са обърнали внимание на тези редове.

...в стихотворението, за което става дума, аз описвах тъгите на България и съдбата на много българи. Случаят, който ми даде повод да напиша „Ясна, светла месечинко“, бе завръщането на Стоян Заимов от Диарбекир в Цариград.

Една вечер, след като вече бяхме свършили вечерята си, промъкна се едно непознато лице между учениците, което търсеше ученика от Бургас Русалиев. Аз го познах и като помислих, че е освободен от някакво султанско помилване, извиках го по име. [...] Заимов ми разказа за своите патила. Обади ми същевременно, че се крие под чуждо име и с чужд паспорт. Русалиев му помогна да прекара нощта в училището, без знанието, разбира се, на училищното началство. На другия ден Заимов се изгуби и аз вече не го видях, освен след освобождението на България, и то когато стана окръжен управител в Стара Загора, по времето, когато се извършиха кървавите насилия по изборите (1886) (Маджаров 1968: 298-299 / Madzharov 1968: 298-299).

Всъщност „кървавите насилия“, за които споменава мемоаристът тук, не са точно „по изборите“. Да се върнем към спомените. След контрапреврата (1886) Маджаров е арестуван и хвърлен в „тъмница“, първоначално в Пловдив. Там чува един от затворниците да пее: „Ясна, светла месечинко...“ (Маджаров 1968: 612 / Madzharov 1968: 612).

Разказах на Наботкова [негов другар по килия], че тая песен съм писал аз още в своето ученичество в Роберт колеж по повод изпращането на Заимова в Диарбекир; че тогава е публикувана в един от цариградските вестници с подпис М-ов, но отпосле я видях препечатана в многобройни песнопойки. Той почна да ме подиграва, че едновременно той страдалец е надминал от 6 септември най-лошите турски мютесарифи; че ако българските песни ще оплакват Заимова, то по-добре да няма никаква поезия.

Трябва да си призная, че до голяма степен Наботков имаше право. [...] Както и да е, но арестуваните от Заимова, без да знаят, пееха написаната за Заимова песен (Маджаров 1968: 613 / Madzharov 1968: 613).

Сюжетът ми се стори любопитен и се запитах дали някой е коментирал стихотворението „Ясна, светла месечинко“. Гугъл любезно ми отговори (не казвам изчерпателно). Имало песен, в която присъстват първите три стиха от стихотворението (Янева бг.) Изненадата обаче бе друга. Попаднах на дописка в хасковски сайт, в която авторът Тодор Кръшков се е доверил на местния литератор Йордан Нанчев, съставител на антология на хасковски поети и писатели „Край реката с тополите“, в която се посочва друг автор – „първият кмет на Хасково след Освобождението – Михаил Минчев“. И следва пояснението:

За неговите литературни опити свидетелстват главно писмата му от Диарбекир и Одрин. Негови песни са били публикувани в „Читалище“ и във в. „Ден“. Някои от тях, като „Ясна, светла месечинко“, пише Нанчев, и до днес е известна в Хасково:

Ясна, светла месечинко,
кажи теб се моля...
(Кръшков 2016 / Krashkov 2016)

Името Михаил Минчев отсъства от споменатия труд на М. Стоянов, трудно може да се открие и другаде. Ст. Заимов го споменава, но не като поет, а като участник в Хасковското приключение. Откъде е тръгнало приписването му на стихотворението предстои да се установи, но мотивите май са ясни – криворазбран местен патриотизъм.

Третото публикувано стихотворение на Маджаров е „Неща вече риторики“.

Неща вече риторики,
нито голи фрази
Те не могат да премахнат
злините от нази.

Те не могат да отнемат
моята неволя,
която е в мен убила
и сила, и воля.

Кажете ми що да сторя,
за да са прехраня,
че за мене твърде тешко
време веч настана.

Аз работя, аз са трудя,
Нъ пак аз съм гладен;
вов моята татковина
стоя като странен.

А вие ми говорите
„Нужно е търпенье,
за да можем да получим
от Бога спасенье.“

Приближете при моята
къща разрушена,
испитайте защо стои
тъй осамотена.

Испитайте издълбоко
мойто положение,
па тогази ма учете
с подобно ученье!...

Ей, кажете що да сторя,
за да са прехрана,
като за мене твърде тешко
време веч настана.

М-в (Ден 1, 24, 31 юли 1875; с. 188 / Madzharov 1875a)

Установените досега стихотворения на Маджаров несъмнено не са шедеври, но отговарят на особеностите на поезията на своето време – 70-те години на XIX в. Младият поет всъщност откровено следва тогавашни модели. Това най-ясно личи в последното стихотворение – за разлика от лирическия говорител той далеч не е сиромас и всъщност не споделя неговите неволи. Във второто стихотворение различията между автор и лирически говорител също са несъмнени. Колкото до иронията към женските моди от първото стихотворение, това е донякъде общо място в публицистиката и в хумористичната поезия (и драматургия) от епохата, към която има отношение и П. Р. Славейков. По-рисковано е да се търси някакъв диалог с „Моята молитва“ на Ботев във второто стихотворение, което като цяло също има своите аналогии по това време.

Ако се доверим на спомените на Маджаров, неговите публикувани стихове и особено „Ясна, светла месечинко“ се радват на някакво разпространение – поне едно от тях попада в „многобройни песнопойки“ (все още неустановени), затворник го пее, а по-късно е приписвано на друг автор.

Има и нещо друго, което заслужава внимание – negliжирането от литературната история на ранните литературни опити на изявени по-късно обществени фигури – М. Маджаров, С. С. Бобчев, Ив. Е. Гешов, а вероятно и други. То може да има различни мотиви. Основният е, че всички те изоставят младежките си литературни увлечения и се насочват успешно към други сфери на изява. Някои от тях (има предвид Бобчев, който вероятно е и най-активният) преминават и през идейно развитие, което ги отдалечава от по-симпатичните им младежки опити, осигурява им социален престиж, но пък и отблъсква поне част от изследователите на литературата. При всички тях, но особено подчертано при Бобчев, младежките опити потъват сред многобройните други по-късни публикации – публицистични, научни, мемоарни. От друга страна, отношението към опитите на изредените млади литератори от 70-те години на XIX в. може би разкрива и представите за литература, които те, съвременниците, а и по-късните изследователи имат. Според тези представи писането на стихове е младежка работа, която отстъпва по значение на по-късните сериозни книжовни занимания. Възможна, а и реално съществувала (пък и все още жива), е и една друга гледна точка, бих я нарекъл романтична. Според нея стиховете стоят на върха на книжовната йерархия, всичко друго е по-маловажно. Струва ми се, че подобна гледна точка може да се потърси при Вазов (с много уговорки, свързани на първо място със значението на романа), при К. Христов, при Ем. Попдимитров, за когото често забравяме, че е университетски професор.

ЛИТЕРАТУРА

- Гърдев 2001: *Гърдев, Б.* Литературното наследство на Михаил Маджаров. – Литературен форум 33 (474), 16 октомври 2001 (Gardev 2001: *Gardev, B.* Literaturnoto nasledstvo na Mihail Madzharov. In: *Literaturen forum* 33 (474), 16 oktombri 2001).
- Енциклопедия 1996: Енциклопедия на българската възрожденска литература. В. Търново: Абагар (Entsiklopedia 1996: *Entsiklopedia na balgarskata vazrozhdenska literatura*. V. Tarnovo: Abagar).
- Интелигенция 1988: Българска възрожденска интелигенция. Енциклопедия. Съст. Н. Генчев и Кр. Даскалова. София: Петър Берон (Inteligentsia 1988: *Balgarska vazrozhdenska inteligentsia*. Entsiklopedia. Sast. N. Genchev i Kr. Daskalova. Sofia: Petar Beron).
- Кръшков 2016: *Кръшков, Т.* Йордан Нанчев: Първият кмет на Хасково е бил поет. – Haskovonet, 18 юли. <http://www.haskovo.net/news/396477/yordan-nanchev-prviyat-kmet-na-khaskovo-e-bil-poet> (видяна ноември 2019) (Krashkov 2016: *Krashkov, T.* Yordan Nanchev: Parviyat kmet na Haskovo e bil poet. In: *Haskovonet*, 18 yuli).
- Маджаров 1874: *М-ов.* Как мисли една к-ка Госпожа. – Шутош 1, 34, 22 юни 1874 (Madzharov 1874: *M-ov.* Kak misli edna k-ka Gospozha. In: *Shutosh* 1, 34, 22 yuni 1874).
- Маджаров 1875: *М-в.* Ясна, светла месечинко. – Ден 1, 13, 5 май 1875 (Madzharov 1875: *M-v.* Yasna, svetla mesechinko. In: *Den* 1, 13, 5 may 1875).
- Маджаров 1875а: *М-в.* Неща вече риторики – Ден 1, 24, 21 юли 1875 (Madzharov 1875а: *M-v.* Neshta veche ritoriki. In: *Den* 1, 24, 21 yuli 1875).

- Маджаров 1968: *Маджаров, М.* Спомени. София: Български писател (Madzharov 1968: *Madzharov, M.* Spomeni. Sofia: Balgarski pisatel).
- НА БАН, ф. 44к (Михаил Маджаров) (NA BAN, f. 44k. Mihail Madzharov).
- Поезия 1980: Българска възрожденска поезия. Съст. К. Топалов. София: Български писател (Balgarska vazrozhdenska poezia. Sast. K. Topalov. Sofia: Balgarski pisatel).
- Речник 1977: Речник на българската литература. Т. 2. София: БАН (Rechnik na balgarskata literatura. T. 2. Sofia: BAN).
- Стоянов 1957: *Стоянов, М.* Българска възрожденска книжнина. Аналитичен репертоар. Т. 1. София: НБКМ (*Stoyanov, M.* Balgarska vazrozhdenska knizhnina. Analitichen repertoar. T. 1. Sofia: NBKM).
- Янева б. г.: *Янева, Цв.* Първом, първом. б. г. – <https://textovenapesni.com/cvetelina-yaneva/parvom-parvom.html> (видяна ноември 2019) (*Yaneva, Tsv.* Parvom, parvom o.J. <https://textovenapesni.com/cvetelina-yaneva/parvom-parvom.html>).